

Лівобережжі наприкінці 1918 – та початку 1919 року // За Державність. – Каліш, 1936. – 36. 6. – С. 119–154 Удовиченко О. Третя Залізна дивізія. Матеріали до історії війська УНР. – Нью-Йорк: Червона Калина. – Т. 1. Рік 1919. – 1971. – 264 с.; Т. 2. Рік 1920. – 1982. – 230 с.; Шандрук П. Симон Петлюра – творець і вождь українського війська // Вісті Українського Центрального Комітету в Польщі. – Ч. 11–13. – С. 14–21.

¹⁹ Стахів М. Україна в добу Директорії УНР: У 7-ми т. – Торонто, 1962-1966.-(276+248+276+353+248+247+431) с.; 157. Стахів М. Стан духа і дисципліна в Армії УНР в січні 1919 р.// Вісті комбатанта (Торонто).-1962. – Ч.2 (6). – С.14-19.

²⁰ Безручко М. Від Проскурова до Чарторії / Марко Безручко, Кучабський Василь, Коновалець Євген: Історія Січових Стрільців. – Київ, 1992. – С. 202–286; Коновалець Є. Спомини й уваги / Безручко Марко, Кучабський Василь, Євген Коновалець // Історія Січових Стрільців. – К., 1992. – С.287–346; Сільський В. Головні підстави творення Армії УНР в минулому і майбутньому // Табор. – Каліш, 1927. – Ч. 4. – С. 3–4; Шандрук П. Українська армія в боротьбі з Московщиною (18 жовтня–21 листопада 1920 р.)// За Державність. – Каліш, 1934. – 36. 4. – С. 201–236.

²¹ Винниченко В. Відродження нації: у 3-ох т. – Київ-Відень, 1920. – Т. III. – 542 с.; Мазепа І. Творена держава (боротьба 1919 р.) // Збірник пам'яті Симона Петлюри (1879–1926). – К., МП Фенікс, 1992. – С. 16–75; Мазепа І. Україна в огні і бурі революції 1917 – 1920. – Т. 1. Центральна Рада – Гетьманщина – Директорія. – Прага: Видавництво Прометей, 1950. – 210 с.; Христю П. Замітки і матеріали до історії української революції. – У 4-х т. – Прага, 1921. – Т. III. – 160 с.

Александр ДЕМЧУЧЕН
(Черновцы)

**АРМИЯ УКРАИНСКОЙ НАРОДНОЙ
РЕСПУБЛИКИ ВРЕМЕН ДИРЕКТОРИИ УНР
В РАБОТАХ УКРАИНСКИХ
ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ ДИАСПОРЫ**

В статье рассматриваются достижения украинской диаспорной историографии, посвященные организации и боевой деятельности армии Украинской Народной Республики периода Директории УНР.

Ключевые слова: Украинская Народная Республика, Армия УНР, Директория УНР, историография, организация, боевая деятельность.

Oleksandr DEMCHUCHEN
(Chernivtsi)

**ARMY OF UKRAINIAN NATIONAL
REPUBLIC IN PERIOD OF DIRECTORY UNR
IN THE WORKS OF UKRAINIAN DIASPORA
RESEARCHERS**

This article discusses the historiographical achievements of Ukrainian diaspora researchers, it is dedicated to organizing and fighting activity of the army of the Ukrainian National republic in period of Directory UNR.

Keywords: Ukrainian National republic, army of the UNR, Directory UNR, historiography, an organization fighting activities.

УДК 930.1 «194/196»: 378 (477.4) «19» – 057.875

© **Олександр КОМАРНІЦЬКИЙ**
(Кам'янець-Подільський)

**РАДЯНСЬКІ ІСТОРИКИ ПІСЛЯВОЄННОЇ
ДОБИ ПРО СТУДЕНТСТВО ВИЩИХ
ПЕДАГОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ
ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ 20-30-х рр. ХХ ст.**

У статті аналізуються праці радянських істориків 1940 – 1990 рр., у яких містяться відомості про студентів вищих педагогічних навчальних закладів України 20-30-х рр. ХХ ст. Показано інформаційний потенціал цих досліджень, у яких широко представлені нормативно-правові акти більшовицької влади у галузі вищої освіти, дані про формування студентського складу, навчальну та громадсько-політичну діяльність молоді, її матеріальне становище.

Ключові слова: студенти, історики, автор, інститут, дослідження, система освіти.

Радянські історики післявоєнної доби, керуючись марксистсько-ленінською методологією, настановами правлячої комуністичної партії, створили низку праць з історії вищої педагогічної освіти загалом і студентства зокрема. Окремі аспекти цієї проблеми знайшли свій відбиток у дисертаціях дослідників О.Л.Рябченко¹, О.О.Лаврут², Х.А.Кравчук³, В.К.Майборода⁴ та ін.

У пропонованій статті проаналізуємо праці радянських істориків післявоєнної доби, з'ясуємо інформаційний потенціал цих джерел у висвітленні життєдіяльності студентства.

Науковий доробок вчених-істориків умовно розподілимо на дві групи, першу з яких становлять дослідження другої половини 40-х – 60-х рр. Зокрема, нашу увагу привернули дослідження загальносоюзного масштабу. Зокрема, Є.Мединський, здійснивши екскурс в історію дореволюційної вищої освіти, показав перевагу, з його точки зору, радянської системи освіти зразка 1920-1930-х рр. Автор охарактеризував мережу вишів СРСР, типи педвишів – педагогічні та учительські інститути, у загальних рисах порівняв їхні навчальні плани і структуру⁵. У працях М.Кіма містяться відомості про чисельність вишів, їх соціальний і статевий склад, показано еволюцію методів навчання, особливості організації вступної кампанії у середині 1930-х рр.⁶

Одним із аспектів роботи З.І.Равкіна була підготовка вчительських кадрів в СРСР у першій половині 1920-х рр. Вчений обґрунтував доцільність створення нової системи педагогічної освіти, яка була покликана вирішити проблему нестачі вчительських кадрів. Реалізацію цього завдання поклали спершу на педкурси, які згодом реорганізували у педтехнікуми, а також на педінститути. Водночас він навів дані про кількість педвишів у Радян-

ському Союзі, кількісний склад студентської молоді⁷. Соціальний, національний і партійний склад радянського студентства у 20–30-х рр. ХХ ст. прослідкував Ю.С.Борисов⁸. Певний внесок у дослідження студентського буття зробили вчені М.М.Дейнеко⁹, Ф.Ф.Корольов, Т.Д.Корнейчик¹⁰, В.В.Українцев¹¹, А.С.Бутягин, Ю.А.Салтанов¹².

У 50-60-і рр. ХХ ст. було створено низку праць з історії української освіти. Серед них своєю ґрунтовністю і повнотою вирізняється колективна монографія «Вища школа Української РСР за 50 років», у якій автори проаналізували нормативно-правову базу освітньої галузі, висвітлили реорганізацію структури і мережі вишів, уніфікацію системи вищої освіти, розподіл ВНЗ за галузевим принципом, пролетаризацію освітніх закладів, організацію навчально-методичної роботи, поліпшення методів навчання, перегляд навчальних планів і програм, запровадження і подальше вдосконалення виробничої практики та стажування. Крім того, відповідно до тодішніх вимог дослідники показали роль партійних організацій у виховній роботі у вишах, роботу комсомольських і профспілкових організацій, охарактеризували студентську пресу, відобразили поступове зміцнення навчально-методичної бази та фінансового становища вишів, матеріальне забезпечення студентства¹³.

З огляду на педагогічне спрямування нашого дослідження неабияке значення має праця Г.М.Шевчука, у якій він дослідив культурне будівництво в Україні у першій половині 1920-х рр. Дослідник показав основні форми вищої спеціальної освіти – інститути та технікуми, вказав на недостатнє забезпечення шкіл вчительськими кадрами, реорганізацію системи педагогічної освіти, введення плати за навчання, стипендіальне забезпечення молоді, проведення тижнів допомоги студентству. Разом з тим Г.М.Шевчук як представник радянської історичної науки не міг не зупинитися на різних формах «пролетаризації» вищої школи – надання пріоритету під час прийомів студентів особам робітничо-селянського прошарку, чистки студентського контингенту від «класово-ворожих елементів». Історик також зупинився на діяльності Центрального бюро пролетарського студентства, партійних, комсомольських і профспілкових осередків, організації навчального і виховного процесу, підпорядкованого ідеологічному диктату¹⁴.

Цінність роботи Г.І.Ясницького, який вивчав процес підготовки вчителів у 1921-1932 рр., у тому, що він одним із перших представив, хоч і невеликий, історіографічний огляд проблеми. Історик достатньо ґрунтовно показав реорганізаційні процеси і систему педагогічної освіти, зростання матеріальної бази вишів, стипендійного забезпечення молоді, регулювання соціального складу студентства. Детально проаналізовано нормативно-правову базу щодо прийому студентів у ВНЗ, зміни у навчально-виховній роботі вишів, зобра-

жено участь молоді у відзначенні державних свят, суспільно-корисній праці, випуск періодичних видань тощо¹⁵.

Дослідник О.Б.Слуцький охарактеризував культурне будівництво в Україні у другій половині 1920-х рр. Автор звернув увагу на зростання кількості вишів, зміни у соціальному складі студентства, незадовільну організацію вступних кампаній, виробничих практик, значний відсів студентів, який став наслідком недостатнього матеріального забезпечення, а також переважаності молоді різними позанавчальними завданнями і відрядженнями¹⁶. Ю.О.Курносів та А.Г.Бондар зупинилися на процесі «поліпшення» соціального складу студентства шляхом проведення перереєстрації, на введені у навчальні плани ідеологічних суспільно-економічних дисциплін, забезпеченні студентів стипендіями і гуртожитками, еволюції методів навчання (розкритикували бригадно-лабораторний метод), реорганізація системи вищої освіти на початку 30-х рр. ХХ ст. Заслугою істориків є достатньо скрупульозна характеристика нормативно-правових актів, що стосуються вищої школи¹⁷.

Частина радянських істориків вивчала вплив та роль осередків КП(б)У, комсомолу, профспілок у підвищенні загальнополітичного та культурно-освітнього рівня населення і підготовки вчительських кадрів. Серед них – В.І.Тихомиров¹⁸, А.М.Філіпов¹⁹, І.К.Білодід²⁰, П.І.Бакуменко²¹, М.М.Грищенко²².

Історик Б.Коваль у своєму дослідженні проаналізував кількість випускників, підготовлених педвишами у 1922-1932 рр., соціальний та статевий розподіл студентів, реорганізацію технікумів з вищих у середні навчальні заклади, інститутів соціального виховання – у педінститути²³. М.С.Грищенко²⁴ і С.К.Гутянський²⁵ проаналізували основні партійні документи другої половини 20-х рр., що стосувалися вищої педагогічної освіти, навели дані про кількість інститутів народної освіти і студентів в них у середині 20-х рр. Ф.Ю.Шерстюк показав реалізацію політики українізації у вишах²⁶, а Л.П.Тендерес – кількість випускників ВНЗ України у 1926-1929 рр.²⁷

У 50–60-ті рр. ХХ ст. вийшло декілька праць, присвячених окремим навчальним закладам. Так, у 1959 р. О.З.Жмудський видав книгу, присвячену 125-річчю від дня створення Київського університету, у якій прослідкував основні віхи діяльності вишу, зокрема у 1920 – на початку 1930-х рр., коли функціонував Київський інститут народної освіти (ІНО)²⁸. Через 8 років вийшла колективна праця з історії цього закладу²⁹. Р.П.Ростикус висвітлив історичне минуле Кам'янець-Подільського педінституту у 20-ті – першій половині 30-х рр. ХХ ст.³⁰ Л.С.Близнюк, Г.П.Булкін, М.О.Гурін у своїх дослідженнях розповіли про підготовку у 1920-1930-х рр. вчительських кадрів на Житомирщині³¹, О.М.Дудник і П.І.Охват – про роботу агробіостанції Черкаського педінституту³².

Цінною є праця історика Є.П.Тамма, який вперше у межах окремої публікації зробив спробу аналізу праць радянських істориків 20-х – початку 30-х рр. ХХ ст., які досліджували проблеми професійної та спеціальної освіти³³.

Таким чином, історики 40–60-х рр. ХХ ст. істотно розширили діапазон дослідження означеної проблеми, вивчили низку аспектів з історії педвишів, роль та місце в них студентства. Водночас вони повсюдно ідеалізували роль партії та робітничого класу у формуванні студентського контингенту та навчально-виховному процесі.

Подібне спостерігалось і в працях вчених 70–80-х рр. ХХ ст. Серед них виокремимо колективне багатотомне видання «Історія Української РСР», 6-й том якого охоплював 1921-1941 рр. Автори тому подали відомості про кількість навчальних закладів, соціальний, національний та партійний склад студентства, його кількісний ріст тощо³⁴.

У першій половині 70-х рр. побачило світ фундаментальне видання «Історія міст і сіл Української РСР». Нашу увагу привернули томи, присвячені Вінницькій³⁵, Житомирській³⁶, Київській³⁷, Хмельницькій³⁸ і Черкаській областям³⁹. На сторінках видання містяться деякі факти з історії окремих педагогічних навчальних закладів.

Частина дослідників показала всеохоплюючий вплив компартії на розвиток вищої освіти. Зокрема, М.А.Бистров проаналізував партійні документи та рішення з'їздів правлячої партії, партконференцій в галузі освіти, державні нормативно-правові акти, відзначив особливості формування студентського контингенту, роботу I та II Всеукраїнських нарад з питань освіти, реорганізацію мережі вишів, зокрема педагогічних. Автор, використавши широку джерельну базу, зупинився на діяльності вишівських парторганізацій, Центрального бюро комуністичного студентства. Предметом розгляду історика стали також навчально-матеріальна база вишів, матеріальне забезпечення студентства, перереєстрації молоді, навчальні плани і програми, виробнича практика, методи навчання, громадська робота. Власне, сам характер роботи передбачав особливий наголос на позитивній діяльності КП(б)У у галузі вищої освіти⁴⁰. Це ж властиве і дослідженню І.І.Паніотова, який показав розвиток народної освіти у драматичне передвоєнне десятиліття. Автор зазначає, що після реорганізації педагогічної освіти на початку 30-х рр. в Україні зросла кількість педінститутів, а відтак зріс і кількісний склад студентства. Історик показав також процес підготовки вчителів для шкіл національних меншин, позавишівську роботу молоді (участь у проведенні колективізації, ліквідації неписьменності тощо), організацію політичного навчання, проведення соцзмагань у вишах, дав оцінку навчальній та науково-дослідній роботі. Окремо І.І.Паніотов зупинився на особливостях організації у вишах заочного навчання⁴¹.

В.М.Даниленко проаналізував основні партійні документи щодо вищої освіти, з'ясував статевий розподіл студентів, їхнє матеріальне забезпечення, показав ріст партосередків вишів⁴². Іншу працю автор присвятив співробітництву УСРР та РСФРР у галузі освіти⁴³. Г.М.Мельниченко у своєму дослідженні наголосив, що предметом постійної турботи партії було соціальне забезпечення студентства, на конкретних прикладах показав діяльність восени 1920 р. осередку КП(б)У київських студентів⁴⁴. В.Ф.Крижанівський, взявши за приклад організацію студентів Кам'янець-Подільського ІНО «Комунари», проілюстрував процес виховання принципів комуністичної моралі у студентської молоді⁴⁵. Неодмінний „позитивний» вплив партійного керівництва на розвиток вищої школи показали також Н.Л.Сафразьян⁴⁶, І.В.Майстренко⁴⁷, В.Я.Білоцерківський⁴⁸, Ю.В.Бабко, М.Г.Безпалій⁴⁹, автори нарисів історії Хмельницької та Черкаської обласних партійних організацій⁵⁰.

У деяких роботах було висвітлено ідейно-виховну роботу комсомолу серед населення і, зокрема, студентської молоді. Серед таких видань виокремимо колективну працю «Історія Ленінської Комуністичної Спілки Молоді України»⁵¹, а також декілька робіт А.А.Галагана⁵².

Одна з праць Ш.Х.Чинбарисова, колективне видання «Советская культура в реконструктивный период (1928-1941 гг.)» стосувалися розвитку вищої освіти загалом в СРСР. Не залишилася поза увагою авторів і українська освітня система, зокрема навчальна і громадсько-політична діяльність студентів, їх матеріальне забезпечення⁵³.

70–80-і рр. ХХ ст. стали досить плідними у вивченні історії педагогічної освіти України. Зокрема, В.А.Ставицький досліджував підготовку вчителів початкової школи⁵⁴, П.Д.Ткачук – реорганізацію і кількість педагогічних навчальних закладів, кількісний склад студентства, матеріально-технічну базу у 1933-1937 рр.⁵⁵ Н.П.Дичек проаналізував діяльність педтехнікумів у другій половині 20-х рр., коли вони належали до вищих навчальних закладів. Предметом особливої уваги став Київський український педтехнікум⁵⁶. Наприкінці 80-х рр. опублікував свої перші праці з історії вищої педагогічної освіти В.К.Майборода. На конкретних фактах він довів, що на початку 1920-х рр. освітній рівень педагогів республіки був низьким, що, у свою чергу, викликало необхідність збільшення кількості педагогічних навчальних закладів, вдосконалення навчальних планів⁵⁷. В іншій своїй публікації дослідник показав реорганізації та особливості розвитку системи вищої педагогічної освіти, проаналізував зміни у навчальній роботі вишів, повідав про підготовку вчителів для шкіл національних меншин, постановку заочного навчання⁵⁸. У 1990 р. вийшла стаття І.О.Кліцакова, у якій він охарактеризував праці радянських авторів, зазначивши, що вони, на його думку, стали фундаментом

для подальшого вивчення проблеми. Крім того, автор звернув увагу на низький освітній ценз вчителів, зміни у навчальних планах вишів у 1928 р.⁵⁹ Ф.Г.Паначин охарактеризував стан педосвіти в СРСР, навів дані про кількість педвишів у різні роки, проаналізував документи ВКП(б) у галузі вищої педагогічної освіти, навчальні плани⁶⁰. Партийні і радянські документи про освіту, кількісний та статевий склад студентів педвишів СРСР стали предметом розгляду В.Ф.Кривошеєва⁶¹.

Історики А.Ф.Репринцев і В.Я.Білоцерківський присвятили свої дослідження процесу пролетаризації вищої школи, керівництво яким покладалося на партійні та радянські органи⁶². Останній з'ясував також роль студентства у ліквідації неписьменності серед населення республіки⁶³.

Серед інших робіт виокремимо також дослідження С.П.Бритченко, В.Ф.Панібудьласка, у яких показано вплив процесу українізації на життя ВНЗ⁶⁴. Б.П.Харчук охарактеризував підготовку військових спеціалістів у вишах України наприкінці 30-х рр.⁶⁵, В.В.Фортунатов – участь студентів у роботі правлінь та факультетських рад, предметних та циклових комісій, профспілкових організацій, комісій з покращення побуту тощо⁶⁶.

У 70–80-і рр. вийшли ряд праць регіонального характеру. Зокрема В.Г.Байдич з'ясував підготовку педагогічних кадрів на Поділлі наприкінці 20-х – у 30-і рр., заакцентувавши увагу на роботі Кам'янець-Подільського ІНО⁶⁷. Є.Д.Назаренко охарактеризував процес становлення молодіжної преси, на сторінках якої публікувалися замітки про студентське життя⁶⁸.

При підготовці статті нам прислужилися тематичні бібліографічні покажчики «Педагогическая библиография»⁶⁹, «Бюджет времени и загруженность студента»⁷⁰.

Загалом працям радянських вчених було властиве повсюдне перебільшення ролі більшовицької партії у становленні й розвитку вищої школи республіки. Вважалося, що лише після Жовтневої революції було створено сприятливі умови для культурних перетворень, для здобуття молоддю, особливо робітничо-селянською, вищої освіти. Більшість досліджень розкривали історію партійних, комсомольських та профспілкових організацій вишів, участь молоді у політично-ідеологічних кампаніях, відбудові народного господарства та побудові нового суспільства. Замовчуючи, що на практиці це відривало студентів від здобуття знань, знижувало рівень підготовки спеціалістів.

¹ Рябченко О.Л. Повсякденне життя студентів радянської України (1921-1936 рр.): автореф. дис... докт. іст. наук: 07.00.01 / Рябченко Ольга Леонідівна; Харківський національний університет ім. В.Н.Каразіна. – Харків, 2012. – 39 с.

² Лаврут О.О. Студентство Радянської України в 20-ті рр. XX ст.: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01

/ Лаврут Ольга Олександрівна; Донецький національний університет. – Донецьк, 2004. – 19 с.

³ Кравчук Х.А. Організації студентів в УСРР у 1920-ті рр.: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Кравчук Х.А.; Харківський національний університет ім. В.Н.Каразіна. – Харків, 2011. – 19 с.

⁴ Майборода В.К. Становлення і розвиток національної вищої педагогічної освіти в Україні (1917-1992 рр.): дис... докт. пед. наук у формі наук. доповіді: 13.00.01 / Майборода Василь Каленикович; АПН України, Інститут педагогіки. – К., 1993. – 58 с.

⁵ Медынский Е.Н. Народное образование в СССР / Е.Н.Медынский. – М.: Гос. учеб.-пед. изд-во Мин-ва просвещ. РСФСР, 1947. – С.167-169, 206-207.

⁶ Ким М. Коммунистическая партия – организатор культурной революции в СССР / М.Ким. – М.: Гос. изд-во полит. л-ры, 1955. – С.108-111; Ким М.П. 40 лет советской литературы / М.П.Ким. – М.: Гос. изд-во полит. л-ры, 1957. – 388 с.

⁷ Равкин З.И. Советская школа в период восстановления народного хозяйства 1921-1925 гг. / З.И.Равкин; под. ред. П.Н.Шимбирева. – М.: Гос. учеб.-пед. изд-во Мин-ва просвещения РСФСР, 1959. – С.250-257.

⁸ Борисов Ю.С. Изменение социального состава учащихся в высших и средних специальных учебных заведениях (1917-1940 гг.) / Ю.С.Борисов // Культурная революция в СССР 1917-1965 гг.: сб. ст. / [редкол.: М.П.Ким (отв. ред.), Ю.С.Борисов, М.А.Вылцан и др.]. – М.: Наука, 1967. – С.138-143.

⁹ Дейнеко М.М. 40 лет народного образования в СССР / М.М.Дейнеко; под ред. М.Ф.Шаблево. – М.: Гос. учеб.-пед. изд-во Мин-ва просвещ. РСФСР, 1957. – С.257-261.

¹⁰ Королев Ф.Ф. Очерки по истории советской школы и педагогики. 1921-1931 / Ф.Ф.Королев, Т.Д.Корнейчик, З.И.Равкин. – М.: изд-во АПН РСФСР, 1961. – С.391-403.

¹¹ Украинцев В.В. КПСС – организатор революционного преобразования высшей школы / В.В.Украинцев. – М.: Высш. шк., 1963. – 298 с.

¹² Бутягин А.С. Университетское образование в СССР / А.С.Бутягин, Ю.А.Салтанов. – М.: изд-во Москов. ун-та, 1957. – С.60-64.

¹³ Вища школа Української РСР за 50 років / [кер. авт. кол., відп. ред. В.І.Пічов]. – К.: Київ. держ. ун-т ім. Т.Г.Шевченка, 1967. – С.54-223.

¹⁴ Шевчук Г.М. Культурне будівництво на Україні у 1921-1925 роках / Г.М.Шевчук. – К.: вид-во АН УРСР, 1963. – С.176-299.

¹⁵ Ясницький Г.І. Розвиток народної освіти на Україні (1921-1932 рр.) / Г.І.Ясницький. – К.: вид-во Київ. ун-ту, 1965. – С.4-8, 192-227.

¹⁶ Слуцький О.Б. Радянське культурне будівництво на Україні в перші роки боротьби за соціалістичну індустріалізацію країни / О.Б.Слуцький. – К.: вид-во АН УРСР, 1957. – С.145-175.

¹⁷ Курносів Ю.О. У навчанні та праці: підготовка кадрів інтелігенції в Українській РСР / Ю.О.Курносів, А.Г.Бондар. – К.: Наук. думка, 1964. – С.42-70.

¹⁸ Тихомиров В.И. Роль партийных организаций Украины в борьбе за подготовку кадров советских учителей в педагогических учебных заведениях (1928-1932 гг.) / В.И.Тихомиров // Научные записки [Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту]. Серія історико-філологічна / [редкол.: О.О.Бойко (ред.), Є.Ю.Сокрутенко, М.Д.Березовчук]. – Хмельницький: Вінниц. обл. книжк.-газет. вид-во, 1959. – Т. VIII. – С.20-37.

- ¹⁹ Филиппов А.М. Борьба Коммунистической партии Украины за претворение в жизнь ленинских указаний о подготовке учительских кадров (1920-1928 гг.) / А.М.Филиппов //Сборник научных трудов кафедры истории КПСС вузов Харькова. – Харьков, 1960. – Вып.4. – С.117-133.
- ²⁰ Білодід І.К. Сорок років радянської освіти на Україні /І.К.Білодід. – К.: Вища шк., 1957. – 198 с.
- ²¹ Бакуменко П.І. Українська РСР в період відбудови народного господарства 1921-1925 рр. /П.І.Бакуменко. – К.: вид-во Київ. ун-ту, 1960. – 108 с.
- ²² Грищенко М.М. Сорок років розвитку радянської школи в Українській РСР /М.М.Грищенко //Розвиток народної освіти і педагогічної науки в Українській РСР (1917-1957): Наукові записки науково-дослідного інституту педагогіки Міністерства освіти Української РСР. Серія педагогічна [редкол.: М.М.Грищенко (відп. ред.), О.Р.Мазуркевич, В.Ю.Ніколаєнко та ін.]. – К.: Рад. шк., 1957. – Т. VI. – С.5-134.
- ²³ Коваль Б. Вища і середня спеціальна освіта на Україні /Б.Коваль //Українська радянська культура: зб. ст. [ред.: М.Погребінський, Ф.Сарана]. – К.: Держ. вид-во політ. л-ри, 1957. – С.85-87.
- ²⁴ Грищенко М.С. Нарис з історії школи в Українській РСР (1917-1965) /М.С.Грищенко; за ред. С.А.Литвинова. – К.: Рад. школа, 1966. – С.88-89.
- ²⁵ Гутянський С.К. Здійснення ленинських принципів народної освіти на Україні /С.К.Гутянський. – К.: вид-во АН УРСР, 1960. – С.59.
- ²⁶ Шерстюк Ф.Ю. Викриття і розгром Комуністичною партією України націоналістичного ухилу в 1926-1928 рр. /Ф.Ю.Шерстюк //Укр. іст. журн. – К., 1958. – №3. – С.75.
- ²⁷ Тендерес Л.П. Культурное строительство на Украине в период борьбы партии за социалистическую индустриализацию страны (1926-1929 гг.). Автореф. дисс... канд. ист. наук /Л.П.Тендерес; Ин-т повышения квалификации преподавателей марксизма-ленинизма при Киевском государственном университете. – К., 1951. – С.16.
- ²⁸ Жмудський О.З. Київський університет за 125 років /О.З.Жмудський. – К., 1959. – 62 с.
- ²⁹ Київський університет за 50 років радянської влади. – К.: вид-во Київ. ун-ту, 1967. – 125 с.
- ³⁰ Ростикус Р.П. З історії Кам'янець-Подільського педінституту до Великої Вітчизняної війни /Р.П.Ростикус //Доповіді та повідомлення на звітній науковій сесії кафедр [Кам'янець-Подільського державного педагогічного] інституту за 1962 р.: тези [редкол.: М.Д.Березовчук, С.І.Білецький, М.Й.Семиліт]. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. друкарня ім. Леніна, 1963. – С.25-28.
- ³¹ Близнюк Л.С. Розвиток народної освіти на Житомирщині в 1933-1941 роках /Л.С.Близнюк //Розвиток народної освіти і культури на Житомирщині за 40 років радянської влади: зб. ст. [редкол.: В.Є.Юшак (гол. ред.), І.А.Харченко, Д.Я.Трухній та ін.]. – Житомир: Житомир. обл. вид-во, 1957. – С.53-54; Булкін Г.П. Культурне будівництво на Волині у будовний період (1921-1925 рр.) /Г.П.Булкін //Наукові записки Житомирського державного педагогічного інституту імені Івана Франка. Секція суспільних наук [редкол.: П.П.Москвін (відп. ред.), М.М.Богдан, Г.П.Булкін та ін.]. – Житомир: Житомир. держ. пед. ін-т ім. І.Франка, 1961. – Т. XIII. – Вип.2. – С.205-233; Гурін М.О. Перші заходи Радянської влади в сфері розвитку народної освіти і культури на Волині /М.О.Гурін //Розвиток народної освіти на Жи-
- томирщині за 40 років радянської влади: зб. ст. [редкол.: В.Є.Юшак (гол. ред.), І.А.Харченко, Д.Я.Трухній та ін.]. – Житомир: Житомир. обл. вид-во, 1957. – С.21-32.
- ³² Дудник О.М. До 20-річчя агробіостанції Черкаського державного педагогічного інституту /О.М.Дудник, П.І.Охват //Наукові записки: Черкаський державний педагогічний інститут імені 300-річчя возз'єднання України з Росією [присвячується 40-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції] [редкол.: О.В.Тканко (відп. ред.), Ю.В.Солодовник, А.І.Бондаренко та ін.]. – Черкаси: обл. типолітографія, 1957. – Т. XI. – С.195-204.
- ³³ Тамм Є.П. Радянська професійна та спеціальна освіта на Україні в історіографії 20-х – початку 30-х років /Є.П.Тамм //Укр. іст. журн. – К., 1969. – №5. – С.124-128.
- ³⁴ Історія Української РСР: у 8-ми томах, 10-ти книгах. / Гол. редактори: А.Шевелєв, Ю. Кондуфор – К.: Наук. думка, 1977. – Т.6.: УРСР в період будівництва та зміцнення соціалістичного суспільства. – 544 с.
- ³⁵ Історія міст і сіл Української РСР. Вінницька область [редкол. тому: А.Ф.Олійник (гол. ред.), М.Л.Бабій, В.Д.Бовкун та ін.]. – К.: Гол. ред. УРЕ АН УРСР, 1972. – 780 с.
- ³⁶ Історія міст і сіл Української РСР. Житомирська область [редкол. тому: О.С.Чорнобривцева (гол. ред.), Г.П.Булкін, І.Л.Бутич та ін.]. – К.: Гол. ред. УРЕ АН УРСР, 1973. – 728 с.
- ³⁷ Історія міст і сіл Української РСР. Київська область [редкол. тому: Ф.М.Рудич (гол. ред.), П.І.Бакуменко, П.П.Бачинський та ін.]. – К.: Гол. ред. УРЕ АН УРСР, 1971. – 792 с.
- ³⁸ Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область [редкол. тому: М.І.Мехеда (гол. ред.), Ю.О.Гаврик, Б.М.Галай та ін.]. – К.: Гол. ред. УРЕ АН УРСР, 1971. – 708 с.
- ³⁹ Історія міст і сіл Української РСР. Черкаська область [редкол. тому: О.П.Стешенко (гол. ред.), Є.М.Гольцев, А.І.Горкун та ін.]. – К.: Гол. ред. УРЕ АН УРСР, 1972. – 788 с.
- ⁴⁰ Бистров М.А. Керівна роль КП(б)У у галузі вищої освіти в період будівництва соціалізму (1917-1937 рр.) / М.А.Бистров. – Харків: Вища шк., 1974. – 144 с.
- ⁴¹ Паніотов І.І. Комуністична партія України в боротьбі за розвиток народної освіти (1931-1941 рр.) / І.І.Паніотов. – Харків: вид-во Харків. ун-ту, 1973. – С.57-81.
- ⁴² Даниленко В.М. Рабочий класс и культурная революция на Украине /В.М.Даниленко. – К.: Наук. думка, 1986. – С.79-95.
- ⁴³ Даниленко В.М. Сотрудничество УССР и РСФСР в области образования и науки в период построения социализма /В.М.Даниленко. – К.: Наук. думка, 1981. – 190 с.
- ⁴⁴ Мельниченко Г.М. Компартия Украины на чолі становлення радянської вищої школи в республіці (1920 р.) /Г.М.Мельниченко //Укр. іст. журн. – К., 1979. – №11. – С.71-80.
- ⁴⁵ Крижанівський В.Ф. Виховання принципів комуністичної моралі в учнівській і студентській молоді Поділля (20-ті – початок 30-х рр.) /В.Ф.Крижанівський // Тези V Подільської історико-краєзнавчої конференції / [редкол.: І.С.Винокур (відп. ред.), С.К.Гуменюк, Л.А.Коваленко, М.Г.Кукурудзяк]. – Кам'янець-Подільський, 1980. – С.47-48.
- ⁴⁶ Сафразьян Н.Л. Борьба КПСС за строительство советской высшей школы (1921-1927 гг.) /Н.Л.Сафразьян. – М.: изд-во Москов. ун-та, 1977. – 158 с.

- ⁴⁷ Майстренко І. Історія Комуністичної партії України / І.Майстренко. – Б.м.: Сучасність, 1972. – 258 с.
- ⁴⁸ Білоцерківський В.Я. Комуністична партія – організатор культурної революції на Україні (1926-1937 рр.) / В.Я.Білоцерківський. – Харків: Вища шк., 1985. – 175 с.
- ⁴⁹ Бабко Ю.В. Створення і розвиток партійних органів пропаганди (1920-1941 рр.) / Ю.В.Бабко, М.Г.Безпалый // Укр. іст. журн. – К., 1975. – №6. – С.22.
- ⁵⁰ Нариси історії Хмельницької обласної партійної організації / [редкол.: Т.В.Главак (гол.), О.Ф.Осетров, Ю.Н.Скринник, А.Ф.Суворий; авт. кол.: М.Ф.Александр, І.С.Зеленюк, В.Г.Куласв та ін.]. – Львів: Каменяр, 1972. – С.132, 171; Нариси історії Черкаської обласної партійної організації / [редкол.: Г.В.Суховершко (кер.), В.І.Бурій, В.І.Грибенко та ін.]. – Дніпропетровськ: Промінь, 1981. – 256 с.
- ⁵¹ Історія Ленінської Комуністичної Спілки Молоді України / [редкол.: А.І.Корнієнко (гол.), Ю.В.Бабко, В.І.Дрозденко та ін.]; авт. кол.: Ю.В.Бабко (кер.), Д.А.Яремчук, В.Я.Бурбан та ін.]. – Вид. 4-е, допов. – К.: Вид-во ЦК ЛКСМУ «Молодь», 1979. – 760 с.
- ⁵² Галаган А.А. Историография истории ВЛКСМ: научное сообщение / А.А.Галаган. – М.: Молодая гвардия, 1976. – 176 с.; Галаган А.А. Идеино-воспитательная работа комсомола: исторический аспект / А.А.Галаган. – М.: ВКШ, 1986. – 197 с.
- ⁵³ Чанбарисов Ш.Х. Формирование советской университетской системы (1917-1938 гг.) / Ш.Х.Чанбарисов. – Уфа: Башкир. книжн. изд-во, 1973. – 472 с.; Советская культура в реконструктивный период (1928-1941) / АН СССР, Ин-т истории СССР; редкол.: М.П.Ким (отв. ред.), Ю.С.Борисов, В.Т.Ермаков и др. – М.: Наука, 1988. – 608 с.
- ⁵⁴ Ставицький В.А. Підготовка вчителів початкової школи в Українській РСР (1917-1941 рр.) / В.А.Ставицький. – Умань: Освіта, 1970. – 97 с.
- ⁵⁵ Ткачук П.Д. Зміцнення матеріально-технічної бази і забезпечення учительськими кадрами загальноосвітньої школи (1933-1937 рр.) / П.Д.Ткачук // Укр. іст. журн. – К., 1980. – №7. – С.109-113.
- ⁵⁶ Дичек Н.П. З історії педагогічної освіти на Україні у 20-ті роки / Н.П.Дичек // Там само. – 1989. – №9. – С.83-87.
- ⁵⁷ Майборода В.К. Про становлення та розвиток вищої педагогічної освіти (1917-1928 рр.) / В.К.Майборода // Там само. – 1987. – №5. – С.96-102.
- ⁵⁸ Майборода В.К. Особливості розвитку системи вищої педагогічної освіти в УРСР (1917-1941 рр.) / В.К.Майборода // Там само. – 1990. – №11. – С.58-64.
- ⁵⁹ Кліцаков І.О. Підготовка і виховання учительських кадрів на Україні (1927-1937 рр.) / І.О.Кліцаков // Там само. – 1990. – №20. – С.57-69.
- ⁶⁰ Паначин Ф.Г. Педагогическое образование в СССР. Важнейшие этапы истории и современное состояние / Ф.Г.Паначин. – М.: Педагогика, 1975. – 224 с.
- ⁶¹ Кривошеев В.Ф. Развитие высшей педагогической школы в условиях зрелого социализма: учеб. пособ. / В.Ф.Кривошеев. – М.: Москов. гос. пед. ин-т им. В.И.Ленина, 1984. – 186 с.
- ⁶² Репринцев А.Ф. Пролетаризация вищої школи (1917-1937) у сучасній радянській історіографії / А.Ф.Репринцев // Питання історії СРСР. – 1975. – Вип.2. – С.129; Білоцерковський В.Я. Руководство КП(б)У процессом пролетаризации вузов республики в 1926-1932 гг. / В.Я.Белоцерковский // Наукові праці з історії КПРС. – 1975. – Вип.79. – С.17-23.
- ⁶³ Білоцерківський В.Я. Боротьба за ліквідацію неписьменності на Україні (1926-1932 рр.) / В.Я.Білоцерківський // Питання історії СРСР. – 1975. – Вип.20. – С.83-91.
- ⁶⁴ Бритченко С.П. Деякі питання розвитку національних відносин на Україні / С.П.Бритченко. – К.: Тов-во «Знання», 1990. – Серія 10. – 46 с.; Панібудьласка В.Ф. Національні проблеми: уроки минулого і сучасність / В.Ф.Панібудьласка. – К.: Знання УРСР, 1989. – 48 с.
- ⁶⁵ Харчук Б.П. Підготовка військових спеціалістів запасу у вузах України (1938-1941 рр.) / Б.П.Харчук // Укр. іст. журн. – К., 1981. – №7. – С.91-95.
- ⁶⁶ Фортунатов В.В. Партийное руководство участием студентов в управлении высшими учебными заведениями в I половине 20-х годов / В.В.Фортунатов // Исторический опыт партийного руководства высшей школой. – 1988. – С.79-81.
- ⁶⁷ Байдиц В.Г. Формування педагогічних кадрів на Поділлі в роки першої і другої п'ятирічок (До історії культурної революції) / В.Г.Байдиц // VII Подільська історико-красназнавча конференція: тези доповідей / [редкол.: Л.В.Баженов, І.С.Винокур (відп. ред.), С.К.Гуменюк та ін.]. – Кам'янець-Подільський: б.в., 1987. – С.67-68.
- ⁶⁸ Назаренко Є.Д. Становлення молодіжної преси на Хмельниччині (1919-1929 рр.) / Є.Д.Назаренко // Тези доповідей VI Подільської історико-красназнавчої конференції (секція історії радянського періоду) / [редкол.: Л.В.Баженов, І.С.Винокур (відп. ред.), С.К.Гуменюк та ін.]. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. типографія ім. В.І.Леніна, 1985. – С.93-94.
- ⁶⁹ Педагогическая библиография (1924-1930) / [сост.: В.А.Ильина, Е.П.Андреева, В.Г.Кирпичникова и др.; АПН СССР, Государств. науч. б-ка по народ. образов. им. К.Д.Ушинского]. – М.: Просвещение, 1967. – С.531-651; Педагогическая библиография (1931-1935) / [сост.: Е.П.Андреева, Н.А.Рут, Н.В.Стариков, И.М.Турич; АПН СССР, Государств. науч. б-ка по народ. образов. им. К.Д.Ушинского]. – М.: Просвещение, 1970. – С.505-671.
- ⁷⁰ Бюджет времени и загруженность студента: библиограф. указат. литературы (1924-1975 гг.) / [сост. Е.С.Торопова]. – Ленинград: изд-во северо-запад. заоч. политех. ин-та, 1976. – 96 с.

Александр КОМАРНИЦКИЙ
(Каме́нец-Подольский)

СОВЕТСКИЕ ИСТОРИКИ ПОСЛЕВОЕННОЙ ЭПОХИ О СТУДЕНЧЕСТВЕ ВЫСШИХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ ПРАВОБЕРЕЖНОЙ УКРАИНЫ 20-30-х гг. XX в.

В статье анализируются труды советских историков 1940-х – 1990 гг., в которых содержатся сведения о студентах высших педагогических учебных заведений Украины 20–30-х гг. XX ст. Показан информационный потенциал этих исследований, в которых широко представлены нормативно-правовые акты большевистской власти в области высшего образования, данные о формировании студенческого состава, учебную и общественно-политическую деятельность молодежи, ее материальное положение.

Ключевые слова: студенты, историки, автор, институт, исследование, система образования.

Oleksandr KOMARNITSKYI
(*Kamianets-Podil'skyi*)

**SOVIET HISTORIANS OF THE POSTWAR
PERIOD ABOUT STUDENTS OF
PEDAGOGICAL UNIVERSITIES
OF RIGHT-BANK UKRAINE IN 1920s – 1930s**

In the article is displayed information about the potential of this researches, where widely presented normative acts of bolshevist authority concerning higher education, information about forming of students' environment, educational and public-political activity of young people, their financial position. The author of publication proves that the works of Soviet scientists was typical exaggeration of the role of the Bolshevik Party in the formation and development of higher education of the Republic. The article shows the views of historians who came down to the fact that after the October Revolution had created favorable conditions for cultural transformation to produce young people, especially workers and peasants and higher education.

Keywords: *students, historians, author, institute, research, system of education.*

УДК: 904+725.94-351.853 (477.75)

**Борис САВЧУК,
Уляна ПАЛІЙЧУК
(Івано-Франківськ)**

**РАДЯНСЬКА ПАМ'ЯТКООХОРОННА
ПОЛІТИКА В УКРАЇНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ
1940 – 1980-х рр.: ІДЕОЛОГІЧНІ ДЕФОРМАЦІЇ
І КУЛЬТУРНИЦЬКИЙ ПРАГМАТИЗМ**

Розкриваються зміст, форми, методи, етапи радянської пам'яткоохоронної політики в Україні за доби тоталітаризму другої половини 1940-х – 1980-х рр. Акцентується на ідеологічних деформаціях у цій сфері, які попри внутрішню суперечливість створювали певні можливості для збереження національної культурної спадщини.

Ключові слова: *радянська доба, Українська РСР, пам'ятки історії та культури, пам'яткоохоронна політика.*

Охорона пам'яток історії та культури – багатопланова, складна сфера суспільного життя, що зумовлено її тісним взаємозв'язком з державною ідеологією, характером офіційної політики в ділянці культурно-історичних цінностей, функціонуванням управлінсько-виконавчої вертикалі та багатьма іншими чинниками. Будучи залежною від численних факторів, пам'яткоохоронна галузь зберігає і певну самостійність, автономність, адже вона розв'язує специфічні завдання, визначені окремою законодавчою базою, реалізується, регулюється спеціальними державними і громадськими органами

та, врешті, має свою науково-методологічну базу, що акумулює зарубіжний і вітчизняний досвід зі збереження культурної спадщини.

Сказане певною мірою визначає актуальність і практичну значущість заявленої в назві статті проблеми. Пам'яткоохоронна сфера в силу об'єктивних і суб'єктивних причин відзначається значною «тяглістю», консервативністю, тож закладені в її основу організаційні принципи і підходи продовжують зберігатися і визначати політику у сфері охорони культурної спадщини і за доби державної незалежності України.

У цій публікації ставимо за мету визначити зміст, етапи розвитку, здобутки і прогалини радянської пам'яткоохоронної політики в другій половині 1940–1980-х роках. Ця проблема вивчалася головню за радянського періоду (В. Акуленко, В. Войналович, В. Горбик, С. Заремба, І. Ігнаткін, Ю. Константинов, А. Лесик та ін.), а сучасними дослідниками розглядається фрагментарно (В. Горбик, Г. Денисенко, С. Кот, М. Пархоменко, О. Петровський), тож потребує спеціального поглибленого аналізу з позицій сучасних викликів, що стоять перед пам'яткоохоронним рухом в Україні.

Перші повоєнні роки дали цікавий досвід, коли Україна отримала можливість самостійного формування політики в ділянці охорони культурної спадщини, що зумовлювалося загальним підвищенням авторитету республіки, зокрема і як повноправного члена ООН. Ще в 1943–1945 рр. ЦК КП(б)У видав низку постанов, спрямованих на збереження історичного вигляду старовинних міст, пам'яток історії, архітектури і мистецтва¹, на благоустрій та увічнення пам'яті загиблих воїнів². Тоді ж розпочалося формування державних органів охорони пам'яток історії та культури. У березні 1944 р. створили відділ охорони пам'яток архітектури в складі Управління архітектури при РНК УРСР. Утім, відповідні підрозділи в структурі обласних управлінь фактично бездіяли через брак кваліфікованих кадрів. 1945 р. активізувалася робота з обліку та обстеження пам'яток архітектури, стали складати кошториси на проведення аварійно-відновлювальних робіт³.

Після створення у березні 1945 р. Управління охорони пам'яток культури і старовини в структурі урядового Комітету у справах культурно-освітніх установ відповідні сектори охорони пам'яток у 1946 р. виникли в складі управлінь культурно-освітніх установ західних областей України. Для координації діяльності цих структур та Управління в справах архітектури при РНК створили спеціальну урядову комісію на чолі з відомим поетом і діячем М. Бажаном. Для проведення реставраційно-відновлювальних робіт та спорудження монументів у системі управління в справах архітектури постав спеціалізований трест «Будмонумент»⁴. Поряд зі зростаючою кількістю взятих під охорону пам'яток архітектури, історії та археології (на 1948 р. –